

LICEELE ISRAELITE DIN TIMIȘOARA ÎN ANII 1919-1948

Între memorie și istorie

Getta NEUMANN

Învățământul evreiesc la Timișoara începuse în urmă cu sute de ani, odată cu stabilirea primelor familii în oraș. Cea dintâi mărturie despre prezența lor este consemnată pe piatra de mormânt a medicului Asriel Assael (decedat în 1636) din vechiul cimitir evreiesc-sefard din Timișoara¹. Conform tradiției iudaice, în centrul căreia se află studiul, copiii evrei erau instruiți în *heder* și *Talmud Tora*, unde învățau să citească, să scrie și să socotească². Statisticianul maghiar Fényes Elek nota în secolul al XIX-lea: „Această categorie de populație, decăzută și disprețuită, are calitatea lăudabilă de a-și trimite cu predilecție copiii la învățătură, cu mari cheltuieli. Rareori vedem vreun evreu, chiar sărac, care să nu știe scrie, citi și mai cu seamă socoti”³.

De la maghiarizare la autoidentificare comunitară

La Timișoara, primele școli israelite (ortografia cuvântului variază: israelit/izraelit), în care învățământul laic, cu limba de predare germană, se îmbină cu cel religios, apar de abia la mijlocul secolului al XIX-lea, în cartierele Cetate și Fabric, funcționând cu intermitențe. 1867, anul Concordatului – al compromisului prin care s-a creat Monarhia Austro-Ungară - reprezintă unul crucial în istoria comunității timișorene. Transilvania și Banatul sunt încorporate în Regatul Ungariei. Cele două state, Austria și Ungaria, recunosc același suveran, Franz Joseph I (împărat și rege), au ministere comune precum cele de apărare, finanțe și politică externă, dar fiecare dispune de un parlament și de un guvern propriu. Propunerea prim-ministrului Andrassy Gyula de a acorda drepturi egale locuitorilor israeliți din Ungaria este legiferată în 25 noiembrie 1867, ceea ce deschide posibilități de dezvoltare nelimitate pentru cetățenii evrei. În 1868, parlamentul ungar votează Legea naționalităților (Legea XLIV) în care se stipula că toți cetățenii Ungariei reprezintă

¹ Singer Jakab, *Temesvári rabbik a XVII és XIX-ik századba*. Seini, (Szinerváralja), Wieder Jakab Nyomdája, 1928.

² Despre începuturile învățământului evreiesc la Timișoara și în alte localități din Banat vezi Victor Neumann, *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multi- și interculturalității Europei orientale-centrale*, Editura Atlas, București, 1999, p. 49-65.

³ Apud Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Editura Enciclopedică București, 1994, p.101

o singură națiune, aceea ungară, au egalitate în drepturi indiferent de religie sau de comunitatea lingvistică din care fac parte. Legea învățământului (Legea XXXVIII) introducea obligativitatea învățământului, dezvoltând instrumente eficace de omogenizare a populației, respectiv de maghiarizare. Evreii din regiunile aflate sub administrația ungară, inclusiv cei din Timișoara, au fost de acord cu această legislație ce contribuise la emanciparea lor. Drept urmare, aveau să se considere maghiari de religie mozaică.

Congresul comunităților evreiești din Ungaria și Transilvania ce a avut loc la Pesta (decembrie 1868-februarie 1869) nu a putut împiedica sciziunea evreimii în două curente, cel ortodox și cel neolog, la care se va adăuga, din 1877, acela de status-quo-ante. Ortodocșii evrei au respectat ritul religios întocmai, ceea ce a făcut mai dificilă integrarea lor în societate; neologii introduc reforme ce atenuază rigurozitatea ritului liturgic și a obiceiurilor tradiționale și facilitează integrarea lor social-culturală⁴; cei de la status-quo-ante optează pentru un drum de mijloc, pentru situația dinaintea sciziunii. Din cauza divergențelor în sânul comunităților eșuează proiectul înființării unor școli confesionale, iar copiii evrei frecventează școlile de stat cu limba de predare maghiară, ceea ce declanșează un proces rapid de asimilare.

La începutul secolului al XX-lea, pericolul asimilării complete, prin care caracteristicile identitare sunt anihilate, dar și repetatele răbufniri de antisemitism trezesc în mulți evrei timișoreni dorința de a fonda școli superioare cu un învățământ laic, completat prin cursuri de ebraică și religie, în cadrul cărora elevii își pot însuși cunoștințe despre iudaism și despre tradiția sărbătorilor religioase. Totodată, după proclamarea Unirii Banatului și Transilvaniei cu România, școlile sunt preluate de statul român care introduce româna ca limbă de predare. Copiii evrei de limbă maghiară vor frecventa aceste școli, acesta fiind unul dintre motivele pentru care evreii timișoreni vor întemeia o instituție prin care să-și poată afirma și perpetua identitatea comunitar-religioasă. „În cazul Transilvaniei nu putem vorbi despre asimilarea evreilor la națiunea română, ci mai degrabă de un proces de disimulare care a împins o parte semnificativă a evreimii către autoidentificare etnică”⁵, conchide Gido Attila despre evreii din Clujul interbelic⁶. Problema

⁴ Aron Chorin (1766-1844), rabin în Arad, propusese reforme deja în 1818.

⁵ Gidó Attila, *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică*, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014, p.12

⁶ Este adevărat că între evreii din Cluj și Timișoara erau și diferențe în privința culturii identitare, cei din Timișoara fiind mai cosmopoliți, apropiați codului cultural austriac în vreme ce aceia din Cluj mai apropiați codului cultural maghiar. Vezi Victor Neumann, “Multiculturalism and Interculturalism. The Case of Timișoara” în *Hungarian Studies*, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, N.1-2, 2007, p.3-17; Idem, “Timișoara between <Fictive Ethnicity> and

identitară nu era deloc simplă în acel moment și aceasta rezultă – așa cum susține Victor Neumann – din faptul că opțiunile de acest fel erau în curs de a fi clarificate. În primul rând, evreii din Banat și Transilvania aveau particularitățile lor de limbă și religie, motiv pentru care și-au propus să se unească. Una dintre importantele întruniri cu acest scop a avut loc la Timișoara la 27 mai 1923. E vorba de “ Marea Adunare a Evreilor din Banat și din ținuturile Aradului”⁷. În al doilea rând a fost vorba de un set de valori comportamentale pe care evreii și-l însușiseră în coabitarea din cadrul imperiului și care aveau să pălească după primul război în favoarea naționalismelor etnice. În al treilea rând, evreii din Banat și Transilvania avuseseră o traiectorie social-politică și civică diferită comparativ cu aceia din Vechiul Regat al României.

Condițiile înființării Liceului Israelit

Rezoluția de la Alba Iulia stipulează în Articolul III „Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său”, iar Tratatul minorităților din 9 decembrie 1919, Art. 7., declară că „România se obligă a recunoaște ca supuși români, de plin drept și fără o formalitate, pe evreii locuind în țară pe teritoriile României și care nu pot a se prevala de nici o altă naționalitate”⁸. Mai mult, politica statului român și, din 1922, a ministrului Instrucțiunii Publice, Constantin Angelescu, încurajează prin centralizarea învățământului populația maghiarizată a șvabilor, sașilor și evreilor să-și consolideze propria lor identitate, ceea ce corespunde năzuințelor evreilor timișoreni. Bazându-se pe punctul 7 al Tratatului Minorităților amintit mai sus, Articolul 133 din Constituția din 1923 ratifică trei decrete-legi din 1918 și 1919 și stipulează încetățenirea evreilor cărora li se garantează, pentru întâia oară de către statul român, egalitatea în drepturi. Potrivit articolului 7 al Constituției României din anul 1866, numai străinii de religie creștină aveau dreptul să devină cetățeni români.

În 20 noiembrie 1918 se înființează Uniunea Națională a Evreilor din Banat și Transilvania, organizație sionistă care viza recunoașterea evreimii ca minoritate națională⁹. În același an,

<Ideal Nation>. The Identite Profile during the Interwar Periode”, în *Balcanica*, Serbian Academy of Sciences, Belgrade, 2013, p. 391-412.

⁷ Cf. Victor Neumann, *op.cit.*, p.118-119.

⁸ Ioan Scurtu (coordonator), Theodora Stănescu-Stanciu, Georgiana Margareta Scurtu, *România între 1918-1940. Documente și materiale*. Editura Universității București, 2001. E-book: <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/10-3.htm>

⁹ Ladislau Gyémant, *Învățămintul evreiesc din Transilvania. Perspectivă istorică* <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=304%20-%20top>

mulțumită eforturilor lui Viktor Jordan și Ernő Vermes¹⁰, comunitățile din oraș se unesc, surmontează diferențele dintre ele și aleg un Curatoriu care înaintea o cerere de aprobare a creării unui liceu israelit. Curatoriul este compus din personalități de vază ale intelectualității, din proprietari de întreprinderi, din reprezentanți ai celor cinci comunități - Comunitatea Israelită Neologă din Cetate, Comunitatea Status-quo din Fabric, Comunitatea Ortodoxă Autonomă din Iosefin, Comunitatea Ortodoxă din Fabric, Comunitatea Sefardă - cât și din reprezentanți ai Uniunii Naționale. Președintele comunității evreilor din Timișoara era avocatul dr. Adolf Vértes, liderul comunității din Cetate. Deseori erau prezenți la reuniuni rabinii dr. Jakab Singer, rabinul comunității status-quo-ante cu sinagoga în Fabric, dr. Miksa Drexler, rabinul neolog de la sinagoga din Cetate, Bernat Schück, rabinul ortodox la sinagoga în Iosefin, și Abraham Schönfeld, rabinul micii Comunități sefarde. Invitatul permanent la ședințele săptămânale ale curatorului a fost directorul liceului, dr. Victor Deznai.

În 4 noiembrie 1919, pe baza doar a unei autorizații orale, Liceul Confesional Israelit își începe activitatea pentru cei 650 de elevi și eleve, 401 băieți și 249 fete, din care 70 de copii neevrei¹¹, cu un sistem de coeducație și limba de predare maghiara. Entuziasmul este imens, atmosfera fiind de pionierat. Nu există localuri adecvate, lipsește mobilierul, materialul didactic și multe altele. Clasele sunt repartizate în spații aflate în imobile situate în diferite cartiere ale orașului Timișoara, de exemplu, în săli din Palatul Lloyd, în sala festivă a Comunității din Cetate, în clădirea Politehnicii, în săli puse la dispoziție de către alte școli, care, cu bunăvoință, cedează și table și bănci. O fabrică de pălării din Ungaria de Sud donează un microscop. Dr. Rosenthal Marcell, un proiector. Fabrica de textile oferă materiale la preț avantajos. Se poartă tratative cu primăria orașului pentru eventuala achiziție a unui teren în vederea construirii școlii. E nevoie de o bibliotecă. Se organizează colecte de bani. În această forfotă se cristalizează conștiința înnoirii printr-o școală israelită superioară modernă. „Să nu uităm că ceea ce noi înfăptuim aici, tot ce fiecare profesor săvârșește are influență asupra viitorului și întreaga lume ne privește”¹², afirma directorul școlii, dr. Deznai.

Sunt luni în care se iau decizii de principiu. Rabinul ortodox Schück revendică cursuri de religie separate, după orientarea comunitară și religioasă, dar Curatoriul hotărăște în unanimitate că liceul, care reprezintă deopotrivă toate comunitățile, ortodoxă, neologă, status-quo-ante și sefardă,

¹⁰ Kaufheil Ernő, A Temesvari Zsido Liceum jubileuma, Uj Kelet, Tel Aviv, 1964

¹¹ *Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timișoara*, Fond 39, L.Ev.M. 6, f.6.

¹² *S.J. al A.N.T.*, Fond 39, L.Ev.M.6, f.17. Traducere din maghiară.

va oferi un curs unitar, conținutul căruia va fi stabilit de comun acord de către prim-rabini.¹³ Programa școlară este cea de stat, cu 2-3 ore de religie și istoria evreilor în plus. În 2 ianuarie 1920 se emite autorizația Nr. 23527-1919 de către Resortul Cultelor și Instrucțiunii din cadrul Consiliului Dirigent pentru Transilvania, Banat și Ținuturile Ungare, Cluj. „In temeiul dispozițiunii de lege XXX din 1883, a hotărârilor Marelui Adunări Naționale din 1 decembrie 1918 din Alba Iulia, prezentându-se cu prilejul vizitei mele în Timișoara la 28 septembrie 1919 deputația Comunităților de cult israelite din Timișoara, am luat la cunoștință înființarea unui liceu confesional israelit pe lângă următoarele condiții:...”¹⁴, scrie șeful Resortului Cultelor și Instrucțiunii de la Consiliul Dirigent. Se pun 8 condiții, unele cu implicații dificile, totuși, toate se împlinesc, așa cum reiese din cererea din 1924, adresată Ministrului de către Curatoriu pentru drept de publicitate definitiv, dreptul de a emite diplome recunoscute de stat. Tonul este ferm, sigur de sine. Reprezentanții școlilor solicită ceea ce li se cuvine. „Am îndeplinit condițiunile puse în autorizația resortului și în regulamente și anume:

- a) Am desființat coeducația.
- b) Am introdus limba statului ca limba de predare.
- c) Profesorii sunt cetățeni români.
- d) Cărțile întrebuințate în școlile noastre sunt manuale românești aprobate.
- e) Limba română și istoria o predau profesori de stat.
- f) Avem clădire proprie și aptă pentru învățământ.
- g) Predăm conform planului de învățământ al statului.
- h) Ne acomodăm cu ordonanțele relative la învățământ.
- i) Garantăm salariile profesorilor.
- j) Asigurăm pensiile profesorilor.

... pierderea acestui drept ar deprima foarte mult evreii din Timișoara, dacă ar vedea că sforțările și sacrificiile lor pe calea românizării nu au nici atâta valoare în ochii Guvernului ca să fie recompensate prin recunoașterea dreptului de publicitate”¹⁵.

Particularitatea Timișoarei – decisivă în funcționarea liceelor

¹³ *Ibidem*, L.Ev.M.5, f.17.

¹⁴ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.2, f.7.

¹⁵ *Ibidem*, L.Ev.M.2, f.23

Remarcabilă este voința întregii comunități israelite de a înființa liceul evreiesc cu orice preț. Limba română ca limbă de predare constituie punctul cel mai sensibil. „În ceea ce privește limba de propunere (predare) am admis deocamdată limba maghiară, actuala limbă maternă a elevilor, după cum stabilește petițiunea, cu condițiunea expresă că numai în mod provizoriu și transitoriu, ... treptat (ea urmând a fi) înlocuită cu limba de propunere (predare) româna întrucât nu se va introduce limba națională evreiască...”, scrie șeful Resortului în 30 ianuarie 1920.¹⁶ Procesul verbal al ședinței Curatorului în care se dezbate acest punct reflectă atitudinea predominantă în sânul comunității, dar și diferitele concepții și curente. Directorul liceului, dr. Victor Deznai, este de părere că „... dat fiind faptul că ministrul ne-a obligat să întemeiem școala pe bază confesională, conform tratatului de pace și pe baza dreptului nostru ca minoritate avem libertatea să stabilim limba de predare. Dar pentru că instrucțiunea din documentul autorizației privitoare la limba de predare nu ține cont de toate acestea – în cazul în care, în ciuda petiției noastre, ministrul va insista asupra acestei instrucțiuni – ce să alegem: româna sau ebraica?”¹⁷.

Nici vorbă să se insiste asupra drepturilor garantate prin lege. Nici vorbă să se crampeze de limba maghiară. De la bun început, abordarea este pragmatică, scopul suprem fiind înființarea liceului. În faza alegerii între limba română și ebraică (idiș ar fi fost de asemenea o posibilitate, dar nu se bucura de prestigiu în rândurile evreilor timișoreni în acea epocă), simțul pragmatic învinge din nou. Argumentele partizanilor limbii române: din cauza dificultății limbii ebraice, elevii nu vor fi în stare să-și însușească materia; copiii trebuie pregătiți pentru viață, iar părinții nu vor considera ebraica utilă, prin urmare își vor trimite copiii la alte școli; chiar și fără ebraică, în comparație cu școlile de stat, liceul va avea un specific propriu în măsura în care oferă o educație în spirit evreiesc. Pentru ebraică pledează mai cu seamă sioniștii care pun accent pe caracterul național și un eventual viitor, chiar dacă îndepărtat, în Palestina. Concluzia este o soluție temporară de compromis: unele materii se vor preda în română, altele în ebraică, pentru că, așa cum formulează Deznai cu înțelepciune, dar și cu resemnare și amărăciune: „...noi aici nu avem rădăcini, vom fi întotdeauna "străini", tineretului trebuie așadar să-i dăm o educație care să-i permită să subziste oriunde în lume. Cu româna nu ajunge departe, cu ajutorul limbii ebraice va putea fi, în schimb, în legătură cu frații noștri de pretutindeni...”.

¹⁶ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.2, f.7

¹⁷ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.2, f.34-37. Traducere din maghiară.

Altă cale nu exista, se introduce treptat limba română, o treabă deloc ușoară. În procesele verbale citim detalii amuzante despre dificultățile profesorilor de a preda în română. Elevii recalcitranți nu știu românește, părinții nici atât. Dintre profesori, cel de română declară la un moment dat că își dă demisia din cauza indisciplinei în timpul orelor!¹⁸. Direcțiunea ia, desigur, măsurile necesare ca să se evite incidentele care ar putea provoca pierderea dreptului de publicitate sau ar putea periclita existența liceului.

Cu totul altfel decurge viața școlilor israelite din Cluj și Oradea. La Cluj, Tarbut¹⁹ Zsidó Iskolaegyesület Fiú-, illetve Leánygimnáziuma (Uniunea Școlară Evreiască, Gimnaziul de Băieți, respectiv de Fete) înființată în 1920, este închisă în 1927, făcând parte din școlile „iredentiste” interzise de guvernul român pe motiv că s-au opus utilizării limbii române și au insistat asupra cultivării limbii și culturii maghiare. Când li se desființează școala, evreii clujeni răsufală cu ușurare²⁰. Direcțiunea, profesorii și elevii de la Tarbut Zsidó Iskolaegyesület au rămas fideli limbii și culturii maghiare predată ca materie principală și au făcut tot posibilul pentru păstrarea identității maghiaro-evreiești. La Oradea, rabinul dr. Kecskeméti Lipót se considera de naționalitate maghiară și de religie mozaică și rostea cuvântări fulminante pentru conservarea limbii și culturii maghiare ca elemente principale și definitorii, componente ireductibile ale identității evreiești. Locul evreilor maghiari era pe teritoriul maghiar, susținea el, nicidecum în altă parte a lumii, nicidecum în Țara Promisă a idealului sionist. Cu timpul, mulți evrei își vor da seama de importanța limbii române care devenea o condiție indispensabilă atât pentru existența unui învățământ evreiesc, cât și pentru reușita socială și economică. Retrospectiv, mulți vor considera demersul Comunității clujene ca neavenit, nemaivorbind de faptul că devotamentul evreilor pentru cultura maghiară nu va fi nicidecum răsplătit.

Cât de diferită este viziunea evreilor timișoreni de cea a clujenilor și a orădenilor! În răspunsul din ianuarie 1920 la comunicarea Șefului Resortului Cultelor și Instrucțiunii, concepția Curatoriului este formulată răspicat: proiectul pornise de la ideea înființării liceului pe baza apartenenței la naționalitatea evreiască. „Doar din cauza neclarificării problemelor legate de naționalitate, respectiv de religie și limbă, am fost nevoiți să întemeiem instituția noastră pe bază confesională”²¹. Această viziune își găsește expresia oficială comunitară la amintita adunare a

¹⁸ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.5, f.16

¹⁹ Tarbut = cultură (ebraică)

²⁰ Tibori Szabó Zoltán, *Zsidlic. A kolozsvári Gimnázium története (1940-1941)*, Editura Mega, Cluj 2012, pp. 43-44

²¹ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.2, f.9

evreilor din Regiunea Banat și Județul Arad ce a avut loc la 27 mai 1923 și la care au participat delegați din Timișoara, Arad, Lugoj, Caransebeș, Sânnicolau Mare, Deta, Reșița, Lipova, Curtici, Ciacova și din partea Asociației Naționale Evreiești din Cluj. Dr. Adolf Vértes enunță convingerea care animă adunarea: Se va crea cândva un stat național evreiesc, iar „evreimea din restul lumii, legată sufletește de acest centru, trebuie să dobândească statutul de minoritate națională în țările în care trăiește”. Adunarea decide constituirea unei organizații evreiești pentru toți evreii, indiferent de apartenența lor la curentul ortodox, neolog, status-quo sau sionist, care să obțină recunoașterea drepturilor lor sociale și culturale, ca minoritate națională²².

De ce se deosebesc atât de mult evreii din Banat de cei din Transilvania la începutul secolului al XX-lea? Cei din Transilvania își definesc identitatea prin apartenența la limba și cultura maghiară și, în mod secundar, la religia mozaică; cei din Banat se afirmă ca naționalitate evreiască de religie mozaică. Originea etnică și religia apar separat pe tabelul nominal al profesorilor din 1938²³, dar acest trend se desena deja la începutul secolului. Unul dintre motive este fizionomia plurilingvă și multiculturală a Timișoarei, un creuzet de naționalități în echilibru numeric și ponderal, în care evreii își aveau locul lor bine definit și respectat. Conform unui recensământ după religie din 1900, „israeliții”, în număr de 5.788, constituiau 11,66% din totalul populației, ocupând locul trei ca mărime, după germani și unguri²⁴. Sunt relevante informațiile despre inaugurarea în 1906 a sediului Comunității, o clădire impozantă, realizată după planurile arhitectului Leopold Baumhorn. La festivitate au participat reprezentanți ai oficialităților, prefectul Gregor (Gergely) Kabdebo, primarul Károly Telbisz, notarul-șef Josef Geml, șeful poliției Rudolf Bandl, cu toții reprezentând diversitatea comunitar-religioasă și/sau lingvistică a Timișoarei²⁵.

Pătrunși de importanța istorică a înființării unei instituții care va cultiva și întări identitatea evreiască, Curatoriul și profesorii vor să creeze un liceu modern, de un înalt nivel intelectual. Se adoptă sistemul de coeducație, după modelul unor școli din țări occidentale, așa cum se menționează în procesele verbale. Mereu se manifestă grija ca totul să se petreacă în mod ireproșabil, în cele mai mici detalii: profesorii sunt sfătuiți să se abțină de la comentarii politice, iar profesoarele să afișeze o ținută vestimentară decentă. Atunci când există reclamații din partea părinților privind pedepsele corporale administrate de unii profesori, aceștia „sunt somați să

²² Victor Neumann, *Istoria evreilor din Banat...*, p. 158

²³ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.2, f.59. Terminologia din statisticele timpului era împrumutată din aceea oficială.

²⁴ Tiberiu Schatteles, *Evreii din Timișoara din perspectivă istorică*. București: Editura Hasefer, 2013, pp. 198-200

²⁵ *Ibidem*, p. 125.

renunțe la asemenea metode pedagogice și educative extremiste”, la asemenea „brutalități”!²⁶ Nu e de mirare că Liceul Israelit, după cum reiese din mărturiile foștilor elevi din anii 1940, era probabil unicul liceu din oraș în care nu erau aplicate pedepse fizice.

Condițiile de funcționare a liceelor

În anul 1923 se interzice coeducația, limba română devine limba de predare obligatorie. Liceul se separă în trei școli: Liceul teoretic de băieți, cu opt clase (patru gimnaziale și patru liceale), director dr. Victor Deznai, care a fost directorul întregii școli; Școala Superioară de Comerț (numit deseori „Liceul Comercial”) cu opt clase (patru gimnaziale și patru comerciale), director fiind Isidor Marton; Gimnaziul de fete cu patru clase, având ca directoare pe dr. Feodora Weiss. În 1925, din cauza cunoștințelor sale lacunare de română, dr. Victor Deznai este înlocuit la direcțiunea liceului de dr. Iosif Marcus, originar din Cernăuți, un profesor de limbă maternă română, care va deține funcția până în anul 1945, când Isidor Marton preia conducerea, iar Tiberiu Farkas devine directorul Școlii Superioare de Comerț până în anul 1948, anul desființării liceelor. Din anul 1927, directoarea Gimnaziului de Fete este Johanna Winkler, succesoare fiindu-i Sidonia Hercz.

Din anul 1923, școlile funcționează într-un imobil propriu, clădit din fonduri proprii, din colecte și donații, de Comunitatea Evreilor sub președinția avocatului dr. Adolf Vértes. El se află pe bvd. Carmen Sylva nr. 2, mai târziu, bvd. I.V. Lenin, acum, str. Mihai Eminescu. Arhitectul este Gideon Neubauer, iar Jakab Klein supervizează lucrările. Imobilul liceului cuprinde 16 săli de clasă, una de gimnastică, una de desen, un laborator de fizică și de chimie, o bibliotecă însumând 1.600 de volume, o cancelarie/sală de conferințe și biroul directorului. Ulterior, în anul 1928, clădirii i se adaugă încă un etaj, acolo unde va funcționa Liceul Comercial. Liceul teoretic și Gimnaziul de fete se instalează la parter. În același an, în curtea liceului se ridică, din cauza afluenței elevilor din localitățile din jur, Internatul de băieți. El este destinat locuirii și întreținerii a 60 de elevi. Directorii internatului ce va funcționa până în 1939 sunt Isidor Marton și soția²⁷. Activitatea liceelor cu drept de publicitate este confirmată prin autorizațiile No. 51, 52 și 53 din anul 1928, autorizații eliberate de Ministerul Educației Naționale pe baza legii învățământului particular. Cele două congregații cu cel mai mare număr de membri – neologii din centrul orașului

²⁶ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.5, f.17.

²⁷ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.202, f.9

și status-quo-ante din Fabric - se unesc în 1930 într-o singură comunitate, aceea de rit occidental. Comunitatea este mai solidă și mai unită ca niciodată.

Clădirea Liceului Israelit Timișoara, constr. în 1923. Fotografie din 1928.

Internatul Liceului Israelit Timișoara, constr. în 1928. Fotografia din 1930. Fotografii din arhiva Lucian Muntean.

Pentru a ne da seama de numărul populației evreiești și de ponderea elevilor, cităm câteva cifre disponibile din recensăminte și din evidența liceelor. După recensământul din 1930 s-au declarat de naționalitate evreiască 7.171 persoane, adică 8% din populație, dar 9.368 de persoane s-au declarat de confesiune mozaică, explicația diferenței de 2.197 fiind distincția ce o făceau aceștia din urmă între etnie și religie. Asociind „maghiarii de religie mozaică”, evreii reprezintă mai mult de 10% din populație²⁸. În fiecare an, în medie, 500 de elevi și eleve învățau în liceele israelite.

Cetățeni cu drepturi egale, evreii se avântă să se realizeze în cele mai diferite domenii și săvârșesc miununi pentru propriul lor succes și pentru bunăstarea obștei. În Timișoara, mai bine de 50% din întreprinderi și majoritatea unităților comerciale erau proprietate evreiască, în aceeași proporție erau avocații, medicii și farmaciștii evrei. Exista o pătură largă și nevoiașă de meseriași, muncitori și mici funcționari, mai cu seamă printre evreii ortodocși, pentru care studiul Torei era incompatibil cu lumea industrială și comercială seculară.

Fisuri apar pe tot parcursul acestei perioade de efervescență socială, economică și culturală. Limitându-ne la instituțiile școlare, deja din 1924 se înregistrează manifestări antisemite. În

²⁸ Tiberiu Schatteles, *Ibidem*, p. 265.

culegerea de documente ”Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare”, este listată o notă din 16 decembrie, 1924: „Adresa directorului Liceului Israelit din localitate către prefectul poliției în legătură cu agresiunile repetate ale studenților români la adresa elevilor evrei din școala ce o conduce”²⁹. Parcurgând lista de documente referitoare la antisemitismul universitar, constatăm cu plăcere că acestea sunt semnificativ mai puține la Timișoara, față de Cluj, București sau Iași. Revenim însă rapid la realitate: în Timișoara nu exista Universitate, doar Politehnica, unde nu era picior de evreu!³⁰. În 1938, Rectorul Politehnicii Timișoara anunță pe Ministrul Educației că nu există niciun student evreu în acea școală. În anii trecuți apare câte unul, dar este exmatriculat din motive obscure. Poveștile transmise sunt oribile: Câțiva studenți evrei sfidaseră ura antisemită a studenților, dar au fost obligați să abandoneze școala, altfel ar fi plătit cu viața³¹. Fiul lui Isidor Marton, directorul Liceului Comercial, un tânăr zdravăn, a fost în așa hal zdrobit în bătaie, încât era fericit că a rămas în viață după două luni de spitalizare³².

Liceele în anii discriminării rasiale

Antisemitismul subiacent izbucnește, sub forme virulente, din ce în ce mai des, devenind un fenomen aproape permanent. La Timișoara, agitația antisemită este alimentată în special de asociațiile germane. În 1937-1938, guvernul Cuza-Goga introduce legi antievreiești care sunt abrogate după căderea guvernului. Ca reacție la afirmarea extremei drepte și a antisemitismului, mulți evrei devin activi în mișcări antifasciste și de stânga. Sunt vremuri tulburi. Prin Dictatul de la Viena, încheiat la 30 august 1940, impus de Germania nazistă și Italia fascistă, România cedează aproape jumătate din teritoriul Transilvaniei în favoarea Ungariei horthyste. Timișoara rămâne o parte din România. Pe atunci nu era încă nimănui clar ce noroc au avut evreii timișoreni față de coreligionarii lor din Cluj, Oradea, Satu Mare, Sighet... Dimpotrivă, unii dintre ei aveau nostalgia monarhiei austro-ungare ori le era dor de limba și cultura maghiară, iar alții priveau cu mare

²⁹ Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare. Ediție îngrijită de Lucian Nastasă, cu o prefață de Carol Iancu. Cluj-Napoca Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale: Kriterion, 2011. Nr. 117.

³⁰ *Ibidem*. Nr. 365. Un fapt asemănător e confirmat de Victor Neumann în temeiul statisticilor anului 1930, cf. Idem, “Timișoara interbelică între <etnicitatea fictivă> și <societatea deschisă>”, în Idem, *Interculturalitatea Banatului*, ediția a II-a, ArtPress-Institutul European, Timișoara/Iași, 2013, p.52-53.

³¹ Vezi Schatteles, *op.cit.*, pp. 281-284.

³² Convorbire cu Tomi Laszlo, fost elev la Liceul Israelit, în 2014.

îngrijorare ascensiunea legionarilor care, în septembrie 1940, ajung la putere în coaliție cu Mareșalul Antonescu. Peste 3-4 ani devine clar că evreii din oraș nu au fost deportați în lagăre de exterminare mulțumită faptului că Timișoara a rămas sub administrația română.

Amintim succint legislația antievreiască introdusă de guvernul Antonescu pentru că a avut un efect direct asupra școlii, a profesorilor, elevilor și părinților. Întreprinderile evreiești sunt boicotate și jefuite. Întreprinderile se „românizează” (cel puțin 50% trebuia să treacă în proprietate creștină). Se dau afară angajații evrei. Unii continuă să lucreze, dar numai cu o autorizație specială. Casele proprietate evreiască sunt expropriate și intră în posesia CNR-ului (Centrul Național de Românilizare). Evreii nu au dreptul să locuiască într-o casă CNR. Farmaciștii, avocații, inginerii nu au dreptul să-și exerseze profesiunea. Medicii au autorizația de a trata în exclusivitate pacienți evrei. Antreprenorii evrei nu au dreptul să angajeze persoane care nu sunt evrei. Funcționarii sunt expulzați din instituțiile publice. Evreilor li se interzice frecventarea locurilor publice: cinema, teatru, operă, terenuri de sport. Se confiscă mașinile, aparatele de radio, bicicletele, etc. Evreii sunt dați afară din armată. Bărbații evrei între 18 și 45 de ani sunt scutiți de serviciul militar și trimiși în detașamente de muncă forțată. Se introduc impozite speciale pentru evrei. Evreii din localitățile mai mici sunt obligați să se mute în orașele mari, scopul acestei măsuri fiind pregătirea deportării lor.

La 29 august 1940, decretul guvernului Gigurtu limitează la 6% accesul elevilor evrei în școlile medii și în universități, iar în școlile elementare de stat elevii evrei urmează a fi primiți numai în limita locurilor disponibile după înscrierea elevilor creștini. Evreii sunt excluși din învățământul profesional³³. Decretul lege din 11 octombrie 1940 exclude evreii, profesorii și elevii din toate școlile de stat și particulare. Șocul este puternic. Iată câteva mărturii ale foștilor elevi:

Și la noi, la Deva, copiii evrei au fost dați afară de la școală. Abia începusem școala, eram în clasa întâi doar de câteva zile, când învățătoarea mi-a zis că ea mă iubește, dar trebuie să plec de la școală, că a venit ordin. A zis că o să-mi dea cărți și tot ce am nevoie. (Claudia Junger, Haifa, despre cum s-au petrecut lucrurile, când era o fetiță de 9 ani)³⁴.

În ziua aceea am ieșit împreună cu doi-trei băieți în parcul de lângă liceu, ne-am așezat pe o bancă, eram triști. Deodată s-au apropiat doi dintre vechii mei colegi, doi dintre cei care ne

³³Ladislau Gyémant, “Învățământul evreiesc din Transilvania. Perspectivă istorică”
<http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=304%20-%20top>

³⁴Getta Neumann, *Destine evreiești la Timișoara. Portretul comunității în secolul al XX-lea*, Editura Hasefer 2014, pp.23-24

înjuraseră și ne provocaseră în ultimii patru ani. Ne așteptam ca de abia acum să ne provoace, că uite, au ajuns la putere și de acum înainte pot să ne înjure în public. Dar au venit la noi și ne-au spus: „Am auzit ce s-a întâmplat, nu vă mai puteți înscrie în școala noastră. Să știți că ne este rușine. Noi n-am vrut asta, noi nu ne-am gândit la asta. Ne pare rău de cum ne-am purtat până acum! Și să știți că noi suntem convinși că nu va dura mult și o să devenim din nou colegi. Un moment pe care nu am putut să-l uit”. (Tomi Laszlo³⁵, Haifa, despre momentul expulzării la vârsta de 15 ani).

Este admirabil că memoria victimelor a reținut momentele de omenie. Învățătoarea împărtășește tristețea fetei, colegii regretă ieșirile antisemite - mulți sunt conștienți de nedreptatea măsurilor discriminatoare. Decretul-lege antonescian tolerează existența școlilor evreiești particulare, în care, în acei ani, profesori și elevi își găsesc un refugiu. Eforia Școlilor Israelite insistă pe lângă Ministrul Culturii Naționale : „... cu onoare comunicăm că școalele noastre timp de 21 ani am avut dreptul de publicitate cu rezultate foarte bune la examenele de bacalaureat activând în sensul românizării populației”,³⁶ dar, în zadar, din anul 1940 școlile israelite își pierd dreptul la publicitate. Se țin examene de încheiere a studiilor liceale sub președinția avocatului dr. Samuel Ligeti, președintele Comunității, dar certificatele emise au doar o valoare simbolică.

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *S.J. al A.N.T.*, Fond 39, L.Ev.M.175, f.110

LICEUL CONFESIONAL IZRAELIT DE BĂIEȚI - FETE
GIMNAZIUL ȘI DREPTUL DE PUBLICITATE

COPIE MATRICULARĂ
Anul școlii: 10⁴³ - 19⁴³
Volumul
Clasa VII^{aptea} No. 204.

Elevul David I. Poma născut la anul 1925 luna Decembrie ziua 19
de cetățenie română în Timișoara, județ Sis. For. Iaș. al. Bui. Lez. Sărmășag.
de supănenie română naționalitatea tatălui evreu profesia tatălui funcționar
religiunea tatălui ist. a mamei ist. a școlarului ist. Vaccinat anul 1935
luna Decembrie ziua 23 Locuința părinților sau a tatorului este în comuna Timișoara
județul Sis. For.

A fost înscris în clasa VII a acestei școli pe baza certificatului eliberat de Dr. Crăz. do.
sub No. 192 din 1932.

A fost admis în clasa VII a acestei școli în baza concursului depus în anul 193
la școala _____ Model No. 39.

OBIECTELE	Note Trimestriale			Media anuală	Absențele Trimestriale			Note la examen			Note la examenul de corecție			Media totală	Observări
	Trim. I	Trim. II	Trim. III		Trim. I	Trim. II	Trim. III	Secr.	Uz.	Secr.	Uz.	Secr.	Uz.		
	M.	N.	M.		N.	M.	N.	M.	N.	M.	N.	M.	N.		
Religia	10	10	10											10	
Limba română	8	8	8											8.50	
" ebraică	7	7	7			1								7.00	
" latină															
" elină															
" franceză	10	10	10						10					10	
" germană	9	9	9			2								9.00	
Istoria	8	10	9			7								9.00	
Geografia	7	10	10											9.50	
Filozofia	10	10	10						10					10	
Drept	10	10	10											10	
Matematica	8	10	9			1			10					9.50	
Științele fizico chimice	9	9	9			1			9					9.00	
Științele naturale	10	10	10			1								10	
Igiena															
Muzica	9	9	9											9.00	
Desemnă	10	10	10			1								10	
Calligrafia															
Gimnastica	10	10	10			2								10	
Lucru manual															
Gospodăria															

Partea Trimest. I Trimest. II Trimest. III
Frecvența 8.00 10 9.00
Formă exteriură f. reg. f. reg.

Media generală ~~8.50~~ 9.20 (cu corecții 9.00) Corecții înscrise
Situația în lună promovat clasificat al _____
Situația în Septembrie _____
Partida din matricolă închisă prin liberarea certificatului No. 204 din 10 Iunie 1937

1943. Liceul Confesional Izraelit funcționează fără drept de publicitate

În această ambianță de antisemitism fățiș, directorul dr. Iosif Marcus atrage mereu atenția elevilor asupra disciplinei, asupra unui comportament regulamentar și asupra ținutei corecte. Un număr de ordine trebuia cusut pe bluză și pe palton, astfel încât să poată fi identificați în oraș. Urmările nerespectării regulilor puteau fi foarte grave, de exemplu, avertizează directorul Marcus, elevi găsiți fără număr pe braț au fost eliminați la București. Elevii sunt rugați cu insistență să vorbească între ei în exclusivitate românește. În Registrul de comunicări de ordine, pe 5 noiembrie 1940, dr. Marcus notează că elevii au ieșit pe stradă vociferând, „ca și cum am trăi timpuri normale”, au fost reperați de elevii de la Liceul Industrial, înjurați, interpelați cu termenul peiorativ „Jidani!” și atacați. Directorul remarcă: „Evreul nu poate fi azi zgomotos pe stradă, strada nu e a

lui...”³⁷ E o atmosferă intimidantă, dar comportamentul supus și umil nu e pe placul băieților. Arnold Junger din Haifa povestește: *Liceul era în centrul Timișoarei, într-o clădire superbă. Noi, copiii, mergeam după școală pe un câmp, să jucăm puțin fotbal, apoi mergeam acasă. Când veneam de la școală, prima trecere pe bulevard era pe lângă liceul Diaconovici Loga. Acolo luam de obicei prima bătaie. După aceea mergeam mai departe și treceam pe lângă Banația, școala germană, unde e Medicina acum. Acolo ieșea a doua ceată de băieți. Țștia erau nemți hitleriști, erau mai feroce. Așa era atunci, în '38-'39, când mișcarea legionară era în floare*³⁸.

Încă o relatare despre bătălii între băieți de la Desideriu Cohen din Lod, Israel: *Sistematic ne așteptau huligani din țștia! Eu veneam din Iosefin cu tramvaiul și mă întorceam cu tramvaiul. Seara se urcau în tramvai țștia de la Banația, acolo unde actualmente este Medicina. Ce să-ți spun? Unul cu două capete mai mare decât mine. A stat în spatele meu, eu nu l-am văzut. Numai am simțit că ceva mă-mpunge! Și-atunci m-am uitat în spate și am văzut cine este. Ne-au bătut, ne-am bătut, i-am bătut! Depinde, știi? Depinde de câți veneau*³⁹. De remarcat că violența încăierărilor nu depășea mult vehemența unor ciocniri băiețești, dar nu trebuie să uităm că din 1940 antisemitismul e oficial, e statal și asigură un suport solid antisemitismului individual, conferind acestor înfruntări o dimensiune care depășea certurile între copii. Dar, în comparație cu multe alte locuri din Europa acelor vremuri cumplite, un băiat evreu avea totuși posibilitatea să riposteze la agresiuni.

În toamna anului 1940, edificiul liceului este rechiziționat, iar Internatul Școlar este pregătit în scopul instalării Facultății de Teologie din Cluj. În 4 ianuarie 1941, Primăria somează Liceul Israelit să cedeze etajul clădirii pentru amplasarea Gimnaziului romano-catolic maghiar, dar, în cele din urmă, se instalează spitalul militar german, iar liceele se retrag la parter. În curând se dispune evacuarea întregii clădiri care, din 1942, va deveni sediul Chesturii Poliției Timișoara.

Comunitatea face eforturi imense ca învățământul să continue în mod normal, cu toate că localurile sunt improvizate, profesorii - cei trimiși la muncă obligatorie - trebuie supliniți și întreaga comunitate este terorizată. Familiile elevilor se luptă cu mari probleme: mulți bărbați sunt departe de casă, în lagăre de muncă forțată; mulți au fost concediați și câștigă cu greu un ban; alții și-au pierdut baza existențială, magazinele și întreprinderile fiind „românizate”; proprietarii de imobile sunt expropriați, iar cei care locuiesc în imobile proprietate evreiască sunt obligați să-și

³⁷ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.125, Registru de comunicări de ordine, f. 86.

³⁸ Getta Neumann, *op.cit.*, p. 102.

³⁹ *Ibidem*, p.163.

caute o locuință în alt loc, de obicei într-un cartier periferic. Pauperizarea populației evreiești și tensiunea provocată de pericolul deportării în Transnistria sau, ulterior, într-un lagăr de exterminare (fiecare are pregătit un rucsac cu lucruri de primă necesitate și bocanci) arată cât de nefavorabile erau condițiile pentru funcționarea liceelor. Cu toate acestea, ca o dovadă a triumfului rațiunii și al umanismului, liceele israelite își dovedesc tăria morală și intelectuală și excelează în acești ani. În mod paradoxal, liceele cunosc o perioadă de glorie.

Se jonglează cu inventivitate între diferite posibilități de adăpostire a cursurilor. Liceele de băieți funcționează în anii școlari 1940/1941 și 1941/1942 în localul Școlii Primare Israelite din Fabric (Str. Caragiale 1) și chiar în incinta Sinagogii din Fabric, Gimnaziul de fete în localuri puse la dispoziție de Comunitate în sediul ei de pe Str. Gheorghe Lazăr nr. 5, iar Școala Superioară de Comerț în curtea sinagogii din Fabric. În anul 1942, evacuându-se imobilul ce a servit ca sediu al Comunității, iar școala primară fiind la rândul ei rechiziționată de Ministerul Muncii, o parte a Liceelor de băieți și a Gimnaziului de fete (șase clase) este amplasată într-o casă particulară închiriată în acest scop (Str. Caragiale 18), iar o altă parte (două clase), în localuri adaptate din sinagoga din Fabric.⁴⁰ Lângă gara din Fabric se închiriaza o vilă, numită „Pacsirta”⁴¹, după birtul de faimă dubioasă din vecinătatea imediată, o casă cu camere tip vagon pe care elevii trebuiau să le traverseze până ajungeau la sala lor de clasă. Se fac acte de bravură logistică, cursurile sunt susținute și se face carte.

O notă din 11 mai 1942, consemnată în „Registrul de comunicări de ordine”, relevă situația absurdă în care funcționa liceul. Directorul Marcus comunică ordinul conform căruia după serbarea școlară obișnuită urmează: „Sărbătorirea Mareșalului Ioan Antonescu, Conducătorul Statului, care împlinește 60 ani. Un profesor va vorbi despre marea personalitate a Mareșalului și înfăptuirile sale, se vor executa cântece patriotice și se vor declama poezii eroice”⁴². Școala era obligată prin ordin să serbeze pe conducătorul guvernului care o privase de dreptul de a emite diplome, care o expulzase din sediul ei, care o amenința cu deportarea!

În 1941, după recensământul evreilor ordonat de Antonescu, numărul evreilor din oraș este de 11.788 de persoane sau 10,7% din populație.⁴³ În decembrie 1942, la Liceul Teoretic pentru Băieți sunt 226 de elevi, 12 profesori; la Gimnaziul Israelit de Fete, 178 eleve și 11 profesori; la

⁴⁰ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.202, f.9; 172, f. 65.

⁴¹ Rândunica (maghiară).

⁴² S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.125, f.144.

⁴³ Tiberiu Schatteles, *l.c.*, p. 264-265; p 364.

Liceul Israelit Comercial, 31 elevi și 7 profesori (~~profesorii bărbați nu erau admiși ca profesori la fete și nici profesoarele la băieți~~). 435 de elevi și eleve, 30 de profesori și profesoare.⁴⁴ Finanțele liceului nu erau niciodată strălucite, iar acum, când elevii săraci, din ce în ce mai numeroși, sunt parțial sau total scutiți de taxe școlare, situația este dramatică. În *Privire generală asupra școlilor secundare israelite din Timișoara* publicată în anul 1942 și semnată de directorul dr. Iosif Marcus și secretarul Albert Wagmann, este prezentat bugetul. Venituri: Lei 3.800.000 din taxe școlare; Cheltuieli: Lei 6.800.000 (salarii, pensii, chiria, impozite, diverse, extraordinare). Deficitul de 3.000.000 trebuia să fie acoperit de Comunitate din alte venituri⁴⁵.

Cei 435 de elevi și eleve, cei 30 de profesori și profesoare depun cele mai mari eforturi pentru ca învățământul să se desfășoare în condiții optime. Se țin conferințe săptămânale cu părinții, profesorii fiind la dispoziția lor timp de o oră. Diriginții au un rol educativ și moral mult mai semnificativ decât în timpuri normale. Societatea de Ajutor a Liceului înființată în 1932 se străduiește să ajute elevii nevoiași. Tânărul rabin și profesor de religie dr. Ernest Neumann, împreună cu președintele Comunității, dr. Samuil Ligeti, merg din casă în casă ca să consoleze și să încurajeze populația evreiască a Timișoarei. Se caută soluții pentru a oferi cursuri prin corespondență elevilor săraci și, mai cu seamă, celor din orașele și satele din jur care nu au posibilitatea să frecventeze cursurile. Se fac cereri pentru autorizații de călătorie pentru elevii și profesorii care au familia în alte localități, evreii neputând circula dintr-o localitate în alta fără acceptul autorităților. Elevii care împliniseră 18 ani sunt mobilizați la muncă forțată în detașamente locale. Școala reacționează prompt și programează cursuri după-amiaza, astfel că tinerii, după nouă ore de muncă fizică grea, frânți de oboseală și murdari, învață până seara și reușesc să încheie programa curriculară.

În anii în care accesul la cinema, teatru, operă le era interzis evreilor, cercurile extra-școlare de literatură universală și literatură ebraică, istorie, științe, matematică, arte și, în special, muzică sunt mai frecventate ca niciodată, la ele participând și foști elevi, absolvenți ai liceului. Profesorii, printre ei intelectuali de seamă cu publicații și, după război, cu o carieră universitară, își dăruiesc timpul, energia și cunoștințele cu generozitate. Situația este excepțională, iar profesorii și elevii se comportă corespunzător și sunt la înălțime. Să amintim pe câțiva: Dr. Victor Deznai, profesor de franceză și urbanist, erudit și cărturar, Maria Neumann, profesoară de matematică admirată pentru

⁴⁴ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.202, f.9; 202, f. 26.

⁴⁵ Ibidem, 202, f.9

competența și dăruirea ei, Frederic Hauben, profesor de latină, autorul a numeroase publicații, dr. Max Eisikovits, profesor de muzică, compozitor și muzicolog, dr. Ernest Neumann, care va fi prim-rabin al Comunității timp de 63 de ani, Francisc Frucht, cunoscut ca poet sub numele de Anavi Adam, dr. Iosif Marcus, profesor excelent de latină și director chibzuit și uman. Distanța obișnuită între profesor și elev se diminuează în aceste circumstanțe. În evocări pline de prospețime, elevii își amintesc cum jucau fotbal și discutau despre politică și situația de pe front cu dirigințele lor dr. Ernest Neumann, care se informa ascultând radio BBC la un vecin. Aparatele de radio fuseseră confiscate, dar mulți povestesc că timișoreni de treabă le permiteau evreilor să asculte știrile în casele lor.

Exemple de solidaritate și omenie în anii dictaturii fasciste

Barbaria era la putere, dar spiritul timișorean amintit, născut din coexistența cultural-comunitară și din civism, nu dispăruse. Într-o scrisoare adresată lui Ion Antonescu, câțiva intelectuali din Banat protestează: „Oricare ar fi concepția noastră față de evrei, suntem creștini și oameni... și ne cutremurăm la ideea că cetățenii unui stat ar putea fără nici o vină să fie despuiați de tot avutul lor și alungați din țara în care s-au născut și în care zac de secole osemintele părinților, bunicilor și străbunicilor lor”⁴⁶.

Cunoaștem multe exemple de solidaritate cu evreii din acei ani. Tatăl lui Miki Raviv (numele a fost adoptat în Israel, la origine era Nicolae Wächter) e trimis la muncă obligatorie, iar mama rămâne singură cu un copil mic. Locuința este rechiziționată de germani, e disperată. Vecinii Lucica și Ioachim Cârloabă îi propun să se mute la ei în casă. „Oameni buni, oameni minunați!”, povestește Miki⁴⁷. Corespondența dintre doi foști elevi, Imre Deutsch din New York și Tomi Laszlo din Haifa, evocă alte exemple de comportament cinstit și curajos. Imre își aduce aminte că la 11-12 ani el era spectator asiduu la operă, cu toate că evreilor le era interzisă frecventarea localurilor publice. Tomi, pe atunci de 16-17 ani, confirmă că de multe ori românii "închideau ochii" la directivele de discriminare. Istoria sa este semnificativă. „*A propos de operă, mi-am adus aminte că în vara lui 1943, Filarmonica din București dirijată de George Georgescu a dat un concert la Timișoara și o grupă de evrei care lucrau într-un detașament de muncă la Primărie au fost trimiși la operă să ajute la transportul instrumentelor. Maestrul Georgescu a remarcat că*

⁴⁶ Scrisoare trimisă cabinetului Antonescu de către un cerc de intelectuali timișoreni. *Arhivele Comunității Evreilor din Timișoara*, Dosar nr. 75/1941, fila 105, apud Victor Neumann, *op.cit.*, p. 142

⁴⁷ Getta Neumann, *ibidem*, p. 342.

acești băieți păreau cam intelectuali și i-a întrebat de unde au ajuns să fie hamali. Când a aflat că e vorba de tineri evrei din detașamente de muncă obligatorie, le-a dat invitații gratuite pentru concert”⁴⁸.

Aceeași idee de omenie este la baza povestirii cu tâlc a fostului elev Bernhard Rothenstein, care va deveni profesor universitar de fizică la Politehnica Timișoara și un fizician cu numeroase publicații. S-a întâmplat la una dintre șezătorile literare cu profesorul Frucht (Anavi Adam). *Era prin 1942-1943. În cadrul liceului funcționa un Cerc Cultural. Ne întâlneam săptămânal în sala festivă de lângă Templul din Fabric, iar elevii își prezentau operele literare sau scurte eseuri despre lecturile lor. Eram sprijiniți de profesorii Frucht, Kardos, Hauben și Kun. Într-o sesiune a Cercului, prezentam în sistemul de teatru radiofonic piesa autorului german Ernst Toller, cu titlul „Hinkemann”. Piesa are un profund caracter pacifist, înfățișând suferințele unui om întors de pe front, invalid și traumatizat sufletește. La un moment dat, prin una dintre ferestre a pătruns un bolovan, care, din fericire, nu a rănit pe nimeni. Profesorul Frucht a sărit de la locul său, ieșind în mare viteză din sală. După câteva minute s-a întors, ținând de guler un elev de la liceul Banația⁴⁹ (temutele „șepci roșii”). L-a legitimat și i-a explicat că cei din sală audiau piesa unui autor german, dușman convins al războiului în care mulți nemți au murit și mor. După care i-a dat drumul să plece. Scenele din acea după-amiază mi-au revenit de multe ori în minte, gândindu-mă că, pe lângă filozofie, profesorul Frucht m-a învățat și o puternică lecție de viață, de neuitat: Capul sus⁵⁰ ! Într-o vreme în care obiectivul statului german era anihilarea poporului evreu, când partizanii politiciii lui Hitler se aflau nu numai în Germania, ci și printre locuitorii germani din Timișoara, copiii evrei perseverau să vorbească și să studieze limba și literatura germană! Credința în valorile universale, în binele și frumosul creat de oameni, indiferent de etnie sau religie, era o victorie a umanismului asupra barbariei.*

De la bun început, liceele au încurajat organizațiile sioniste care au recrutat membri din rândurile elevilor. După convorbirea cu profesorul Goldstein, Organizația Sionistă din Transilvania comunică într-o scrisoare din noiembrie 1940 că vor trimite 242 cărți. „Aceste volume au fost alese – pentru tinerimea evrească – de domnul prof. Goldstein și conțin lucrările cele mai valoroase și

⁴⁸ Amintiri publicate pe revista online a evreilor timișoreni www.bjt2006.org, septembrie 2014.

⁴⁹ Liceul german.

⁵⁰ Getta Neumann, *l.c.*, p. 451-452

reprezentative ale literaturii palestinene”⁵¹. Aceste rânduri au un miez emoțional aparte când cunoști destinul tânărului profesor de religie și ebraică Ernest Goldstein-Zehavi. *Prima lecție de ebraică începea cu Iam (marea), Ba Iam Onia (vaporul pe mare)*, povestește tot Bernhard Rothenstein, *prevestind parcă faptul că profesorul meu de ebraică va sfârși cu Mefkure, undeva, pe fundul mării, în drum spre țara visurilor sale*⁵². Tânărul sionist a pierit pe vasul Mefkure împreună cu cei peste 300 de pasageri care sperau să se așeze într-o țară în care nu va exista antisemitism.

Sfârșitul învățământului evreiesc la Timișoara

După 23 august 1944, măsurile legislative antievreiești sunt abrogate și liceele își recâștigă dreptul de publicitate și vechiul sediu. Deja în septembrie 1944 se formează comisii speciale de bacalaureat pentru elevii evrei care nu puteau să se prezinte la examene între 1940-1944. Patru generații de tineri sunt examinați, iar cei care obțin diploma de bacalaureat se pot prezenta imediat la examenul de admitere la Politehnică. Legea Voitec, purtând numele Ministrului Educației Naționale, din 30 noiembrie 1944, „fixează sesiuni de examene speciale pentru ca elevii să-și poată recupera anii pierduți (1940-1944) de pe urma legilor rasiale”⁵³, asigură avantaje celor întorși din lagăre, organizează o sesiune deschisă în care elevii sau studenții se puteau prezenta la examene în momentul în care se simțeau pregătiți.

Despre examenul de admitere din anul 1944, Tomi Laszlo relatează: *Rezultatele muncii corpului profesoral și ale elevilor s-au văzut imediat după eliberare. Absolvenții Liceului Israelit au dat dovadă de o pregătire deosebit de bună în toate domeniile, la locul de muncă sau în studiul universitar. La examenul de admitere la Politehnică, din 1944, din primii 20 admiși, 19 au fost din rândurile absolvenților Liceului Israelit. Cea mai mare parte se află azi în Israel, o parte mai mică în Germania, SUA, Canada și Australia, puțini au rămas în România*⁵⁴. Nivelul academic excelent al absolvenților instituției explică faptul că mulți dintre aceștia au devenit personalități în diferite profesii, muncind, creând și fiind utili oriunde s-au așezat. Oameni de știință, cercetători, profesori universitari în diverse discipline, scriitori, poeți, jurnaliști, medici, ingineri, contabili, ei au probat

⁵¹ S.J. al A.N.T., 173, f.90

⁵² Getta Neumann, l.c., p.452. În august 1944, vasul Mefkure, pe care se afla profesorul Goldstein, a cunoscut aceeași soartă ca și vasul Struma în decembrie 1941: în drum spre Palestina, a fost scufundat de un submarin german.

⁵³ S.J. al A.N.T., ibidem, 221, f.8.

⁵⁴ Getta Neumann, l.c., p. 448.

asimilarea de vaste cunoștințe, o ținută morală impecabilă, deprinderea coabitării în societățile multiculturale.

1944. Prima serie de absolvenți după redobândirea drepturilor în urma loviturii de stat din 23 august 1944

Liceele își încetează activitatea în 1948 ca urmare a reformei învățământului, prin care se desființează școlile particulare și confesionale. În anii următori, evreii Timișoarei aleg, în cea mai mare parte a lor, drumul emigrației. Învățământul evreiesc a continuat până în anul 1958 sub forma unei școli de stat, cu limba de predare idiș. În clădirea liceului a funcționat Liceul de Sport, apoi, până în anul 2013, Liceul de Arte Plastice. După informațiile din presă din septembrie 2014, clădirea va fi demolată. Edificiul Internatului, actualmente sediul Inspectoratului Școlar Județean Timiș, va fi, se pare, propus pentru vânzare.⁵⁵

Duioșia și recunoștința foștilor elevi ce se regăsesc în poveștile lor despre Zsidlic (prescurtarea de la Zsidó Lyceum, Liceul Israelit) depășesc cu mult în intensitate nostalgia absolvenților altor școli. Nu este greu de înțeles. Într-o lume care o luase razna, într-un sistem în

⁵⁵ Conform informațiilor de pe situl Primăriei și din presă din ianuarie 2017, clădirile care au adăpostit liceul și internatul vor fi demolate.

care valorile umaniste se prăbușiseră, liceele erau o oază de cultură și de integritate morală, un punct de referință pentru tineretul evreiesc. Propunând un exemplu de demnitate și de încredere în om și în omenie, transmițând valori autentice pe tot parcursul existenței lor, liceele israelite au devenit un important capitol în istoriografia orașului și, îndeosebi, a evreilor timișoreni.

Bibliografie selectivă

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timișoara, Fond 39, Liceul Confesional Izraelit Teoretic de Băieți Timișoara.

Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare. Ediție îngrijită de Lucian Nastasă, cu o prefață de Carol Iancu. Cluj-Napoca Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale: Kriterion, 2011.

Carmilly-Weinberger Moshe, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Editura Enciclopedică București. 1994.

Gidó Attila, *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică*, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014.

Gyémant Ladislau, *Evreii din Transilvania. The Jews of Transylvania. A historical Destiny*, Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvanice, Cluj-Napoca, 2004.

Gyémant Ladislau, *Învățământul evreiesc din Transilvania. Perspectivă istorică*
<http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=304%20-%20top>

Iancu Carol, *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation*. Éditions de l'Université de Provence, 1978.

Istorie și memorie evreiască. Volum omagial dedicat doamnei dr. Lya Benjamin, Hasefer, 2011
http://www.csier.jewishfed.ro/public_html/documente/istoriememorie.pdf

Kauftheil Ernő, *A Temesvári Zsido Liceum jubileuma*. Articol apărut în Új Kelet, Israel, 1964

Löwy Moritz, Oberrabbiner, *Skizzen zur Geschichte de Juden in Temesvár*, Szegedin, 1890
<https://archive.org/stream/skizzenzurgesch00lwgoog#page/n6/mode/2up>

Neumann Getta, *Destine evreiești la Timișoara*, Editura Hasefer, 2014.

Neumann Victor, *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multi- și interculturalității Europei orientale-centrale*, Editura Atlas, București, 1999.

Idem, *The End of a History. The Jews of Banat from the Beginning to Nowadays*. Editura Universității din București 2006.

Idem, *Multiculturality and Interculturality. The Case of Timișoara* in Hungarian Studiesm Hungarina Academy of Sciencesm Budapest, N.1-2, 2007, p. 3-17.

Popescu Ionel, *Comunitățile evreiești din Banat. Secolele XVIII-XIX*, Editura Excelsior Art 2007.

Schatteles Tiberiu, *Evreii din Timișoara din perspectivă istorică*, București. Editura Hasefer, 2013.

Singer Jakab, *Temesvári rabbik a XVII és XIX-ik századba*. Seini, (Szinerváralja), Wieder Jakab Nyomdája, 1928.

Tercatin Baruch, Herșcovici Lucian-Zeev, *Prezențe rabinice în perimetrul românesc. Secolele XVI-XXI*, Hasefer, București, 2008.

Ziegenlaub William, “Liceele israelite din Timișoara”, *Revista Cultului Mozaic*, nr. 506, 15 decembrie 1984.

Studiu publicat în EUROREGIONALIA, Revistă de studii interdisciplinare, editată de Muzeul de Artă Timișoara în cooperare cu Centrul de Studii Avansate în Istorie al Universității de Vest din Timișoara. Anul I, nr. 1. Timișoara 2014, p.133-159.